

OULA SILVENNOINEN
MARKO TIKKA
AAPO ROSELIUS

**MUSTA
KOIDIKU
KUULUTAJAD**

SOOME FAŠISTIDE LUGU

Originaali tiitel:

Oula Silvennoinen, Marko Tikka, Aapo Roselius

Suomalaiset fasisitit

Mustan sarastuksen airuet

Werner Söderström Osakeyhtiö (WSOY)

Helsinki 2016

Tõlkinud Andres Adamson

Toimetanud Piret Ruustal

Kujundanud Jan Garshnek

Küljendanud Erje Hakman

Välja antud Bonnier Rights Finland (Helsinki) loal.

Raamatu väljaandmist on toetanud Soome Kirjanduse Teabekeskus FILL.

© Oula Silvennoinen, Marko Tikka, Aapo Roselius ja WSOY, 2016

© Tõlge eesti keelde: Andres Adamson ja kirjastus Argo, 2017

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-607-05-1

Trükitud trükikojas Print Best

Sisukord

LUGEJALE	9
I KIIIVI–HERINGSBORFI KIIRRONGIS –	
EHK SOOME FAŠISMI PESASTLAHKUMINE	11
„Eluterve talupojahuumor“ – fašism ja pisendamise kultuur	15
Must päike tõuseb – radikalismipõlvkonna jälil	21
II KOPITANUD AATED JA TULI –	
FAŠISMI PIKK 19. SAJAND.....	27
Valgustus ja vastuvalgustus.....	30
Tulgu sõda!	35
Soome rahvas ja tšuhnaad	37
Musta koidiku prohvet	40
III MEHED, KES EI UNUSTA –	
SOOME SÕJAPÕLVKONNA PIIRJONED.....	45
Üleeuroopaline rindekogemus.....	48
Soome maailmasõda.....	50
Tagalarotid ja keldrikangelased	53
Kaotajate Euroopa.....	56
Õpetus jätkuvast sõjast	59
IV VALGE JA MUST SOOME –	
KODUMAISE FAŠISMI TUUMIK JA TUGIJÕUD	63
Võõras rahvas.....	69
Kirjanduslikud kaasteelised.....	72

Taevane isamaa	78
Soome <i>cosa nostra</i>	80
Võitlus lõpeb, sõda jätkub	84

V LIPPUDE ALLA! –

RAHVUSRADIKALISMI SUUR AASTAKÜMME.....	89
Bobi Sivén ja võitlev noorsugu.....	96
Idast ei tule midagi head peale päikese.....	100
Streigikuritegevuse vastu	103
Lalli-liit: esimene vasikas.....	112
Veel korra, poisid! – Vabadussõja Rindemeeste Liit.....	118

VI TÜHJUS SÕIDAB AUTOGA –

LAPUA LIIKUMISE TÕUS.....	125
Vaba talupoeg	128
Punased särgid, must maa	130
Kodanikekoosolekud: lõpuks ometi juhtub midagi!.....	133
„Püha viha tuleb muuta tegudeks“	136
Lõikame Kaljut!	141

VII INIMESED SUVEÖÖS –

TALUPOJAMARSS JA ISAMAA SAATUSEHETK.....	145
Kolonelleitnandi ja kirikhärra talupojamarss	152
Poisid palliplatsil.....	158
Senati väljaku Rubico	163
Kodutee ja järgmine hommik.....	167

VIII RAHVAÜLESTÕUS ILMA RAHVATA –

MÄNTSÄLÄ MÄSS	171
Revolutsioonisõdurid	173
Teekond pimeduse südamesse	179
Leidke sobivad süüdlased	189
Jumala sõjavägi.....	191

Mäntsälä järeleil	196
Partei, mis tahtis kaotada kõik parteid	201

IX MUST MOSAIK –

1930. AASTATE FAŠISMI KILLUSTUNUD MAASTIK.....	209
Haakristide kevad.....	212
„Naerge ja pilgake, kuid me viime teid vägisi rahvussotsialistlikku riiki“	216
Ärka, Soome! <i>Hell Finland!</i>	221
Ürgaarialane	226
Vana sugupuu viimane vili	230

X SINIMUSTAL NOODIL –

FAŠISTLIKU NOORSOÜHENDUSE TÕUS JA HÄVING.....	237
Musta Karu kaaskond.....	239
„Kas leidub veel mõni Tandefelt“	241
Rahvusliku vaimustuse pühhoos.....	246
Eesti rulett.....	254

XI RAUAAEG –

BERTEL GRIPENBERG, ÖRNULF TIGERSTEDT JA FAŠISTLIKU INTELLIGENSI MAAILMAD	263
Kaks musta husaari	267
„Vintpüssi keel on ainus maailmakeel“	272
„ <i>Sieg Heil!</i> Nüüd läheb kähku“	274

XII KORD SOOMES VÕITLEME –

SOOME FAŠISM JA SÕDA.....	279
Kadunud rahvast otsimas	285
Palverännakuil	297
Ehtsoomlus rootsi keeles!	304
„Fascistlik vähk sots.-dem. parteis“	307
Rahvusvaheliste jõudude vastu.....	318

XIII VALGE MÄSS –

VABA SOOME LIIKUMINE 1944–1945	333
Madu rinnal	342
Johannes Öhquisti eksitus.....	347
Jäljed viivad lubjatehasesse.....	354
Lõppjaam	361

XIV LOOJUVA PÄEVA KAARDIVÄGI –

MURRANGUID JA JÄTKUVUSI SÕJAJÄRGSES SOOMES	367
Viimane ateenlane.....	369
Metamorfoosid.....	372
„Fašismilaadse“ poliitilise maastiku loov häving.....	379
Kõverpeeglis	383
Läbikukkumise anatoomia	386
Talupojahuumori lühikursus	390
Uue koidiku poole	394
LÜHENDID	401
ALLIKAD JA KIRJANDUS	403
ISIKUNIMEDE REGISTER.....	420

Lugejale

FAŠISM on esmakordselt pärast Teise maailmasõja lõppu jõuliselt naasmas Lääne poliitika peavoolu. Selle fenomeni olemusse tasub süüvida ka Soomes. Sõdadevahelisel ajal üle Euroopa pühkinud esimese fašismilaine ideoloogilist ja praktilist tausta tundmata käib tänapäevase fašismi mõistmine siiski üle jõu. Sestap saigi see raamat kirjutatud.

Soome fašism ei eksisteerinud kunagi iseseisva, muust Euroopast sõltumatu nähtusena. Me ei lasku nägemiseni fašismi avaldumismvormide üksikasjade üle; oluline on mõista, et kõik sõdadevahelise perioodi fašistlikud liikumised võrsusid ühelt ja samalt üleeuroopaliselt aate- ja kogemuspõhjalt.

Terminoloogiline segadus on vajutanud oma pitseri nii Soome kui ka rahvusvahelise fašismi uurimisele; selles raamatus püüdleme suurema selguse poole. Me ei tarvita mõisteid *äärmusparempoolsus* või *radikaalne parempoolsus* fašismi sünonüümidenä; fašismi juured polnud traditsioonilises parempoolsuses, vaid antiliberalismis ja rahvusluses. Mõisteid *radikalism* ja *radikaliseerumine* kasutame nende kitsas tähenduses, kirjeldamaks vaid üksikisikute või organisatsioonide suhtumist vägivalda.

See raamat pole Soome fašismi isikuregister või kes-oli-kes-teos. Fašismi lugu sõdadevahelise aja Soomes ei piirdunud mitte mingil juhul ainult selles raamatus esinevate isikute ja organisatsioonidega, ja selle ajalugu ei lõppenud seal, kus lõpeb see raamat. Fašism on meiega endiselt, osalt uute tunnuste ja uute loosungitega.

Täname kodu- ja välismaiseid arhiive ja üksikisikuid, kelle valduses olev materjal on selle raamatu võimalikuks teinud, eriti Soome Rahvusarhiivi (*Kansallisarkisto*) ja Rahvusraamatukogu (*Kansalliskirjasto*). Möödunud ligi nelja aasta vältel on paljud andnud meile raamatu-, ajalehe- ja arhiivivihjeid, lugenud ja kommenteerinud teksti osi, rääkinud huvitavatest fotodest ja juhatanud meid põnevate inimeste jälile. Täname eriti Pertti Haapalat, Ville Kivimäkit, Aleksi Mainiot, Seija-Leena Nevala-Nurmit ja Jarmo Peltolat.

Raamatu illustreerimisel on kasutatud Muuseumiameti (*Museovirasto*) ja Tampere ülikooli rahvapärandi arhiivi kogusid ning erakogusid.

Täname Tuomas Ervamaad, kes andis meile uurimistööks lahkesti kasutada Erkki Ervamaa arhiivi. Eraldi tahame ära nimetada *Museokeskus Vapriiki* pildiarhiivi ja uurijat Antti Liuttuneni, kelle asjatundlikkus oli selle raamatu illustreerimisel hindamatuks abiks.

Teaduslik uurimistöö ongi töö ja ilma rahata seda ei tee. Täname eriti WSOY kirjanduse sihtkapitali ja Soome Teabekirjanike Ühingut, kelle pakutud majanduslik tugi tegid selle teose võimalikuks.

Meie mustale isamaale suunduva uurimisretke üks etapp on lõppenud, uus on algamas. Käsikirja kirjastajale jättes oleme endisest veendunud, et see raamat tuli kirjutada. Aitäh teile kõigile, sõbrad!

Helsinki – Tampere – Tallinn

Oula Silvennoinen, Marko Tikka, Aapo Roselius

I

Kiievi–Heringsdorfi kiirrongis ehk Soome fašismi pesastlahkumine

*Linnad plingivad. Pimedus kihutab pilvi.
Aasia purustab tõkke oma steppide teelt.
Püssid sülgavad tuld, leegid loidavad piki piire.
Virub tuulispask. Templid kistakse põrmu.*

*Euroopa on mattunud öösse! Kolmas aastatuhat ründab,
lehvivad lipud ja pröökavad pasunad.
Raudhelkivad adrad künnavad maad, kisuvad kamarat lõhki.
Lauljad rändavad ringi, külvates tormi.*

PAAVO HYNYNEN

J. Chr. Fabritius

**MIEHIÄ
JOTKA EIVÄT
UNOHDA**

Johan Fabritiuse romaan „Män, som inte glömma“ avaldati rootsi keeles 1936 ja soome keeles 1938.

KÕRVALTEEL, KIIEVI RAUDTEEJAAMAS Ukrainas, seisab hämarduvas septembriõhtus rong. Väljas, perroonil, möllab inimkaos. Euroopa sõjana alanud konflikt on kestnud juba üle kolme aasta ja muutunud maailmasõjaks. Lõppu pole näha.

Vene impeeriumile on sõja koorem siiski väljakannatamatuks muutunud. Riik on haaratud revolutsioonist ja sõjavägi laiali pudenemas. Distsipliin on kokku varisenud. Sõdurid pagevad rinnetelt, kes kuidas saab. Nad tulistavad omi ohvitseri, kellega alles äsja kaevikutes kõrvuti kannatasid. Raudteejaamas voogab sinelite, tikktäakide, nahkrihmade, seljakottide, vormimütside, mahorkasuitsu ja punaste käelintide meri. Õhus on lärmi, hüüdeid ja ähvardavat vägivalda. See võib iga hetk tapatööks pöörata.

Rongi ühes vagunis on veel endise korra saareke. Salkkond ohvitseri on „määrinud“ raudteeametnikku ja hankinud endale kupee. Nüüd valitseb veel vaid närviline ootus. Kui ohvitserid peaks avastatama, tirivad mässavad sõdurid nad perroonile ja lasevad kohapeal maha, kui neid just paljaste kätega tükkideks ei rebi. Lõpuks rong liigahtab ja veereb üle Dnepri viiva raudteesilla sügissuvisesse õhtusse. Tee viib põhja poole, kus on veel turvaline. Kui kaua kulub, enne kui anarhia murdlained jõuavad ka sinna? Jaama ja linna tuled jäävad seljataha. Rong loksub edasi, kuid pimedus ümberringi tiheneb. Seal, pimedas, hiilivad ringi noore 20. sajandi kontrollimatud ja julmad jõud.¹

Nii algab soomlasest pioneeriohvitseri Johan Christian Sergei Fabritiuse aastal 1936 ilmunud romaan „Män, som inte glömma“ („Mehed, kes ei unusta“). See on väljamõeldud jutustus viie ohvitseri teekonnast läbi revolutsioonist haaratud Venemaa aastal 1917 ning

¹ Fabritius 1938, 5–7.

sellest, milleni see ühine rongireis kakskümmend aastat hiljem viib. Ehkki Fabritius seda lugejaile ei ütle, põhineb romaan tugevalt tema enda üleelamistel. Nagu tema romaani kangelased, teenis ka Fabritius maailmasõjas Vene armee ohvitserina. 1917. aasta sügisel oli ka tema asunud ohtlikule rongireisile läbi revolutsioonilise maa. Nagu tema kirjanduslikul vastel, kapten Nordil, kulges ka Johan Fabritiuse teekond Galiitsia rindelt tagasi Soome. Maale, kus oma maailmasõda oli alles algamas.²

Fabritiuse unustatud romaan on tähtis seetõttu, et temast kujunes üks sõdadevahelise aja Soome fašismi sihiteadlikumatest ja aktiivsematest organisaatoritest. Samuti oli ta oma kirjutiste kaudu üks selle kõige otsekohesematest intellektuaalidest ja avalikumatest ideoloogidest. Tema looming sisaldas ametialaste, pioneeriasjandust ja fortifikatsiooni käsitlevate kirjutiste kõrval mälestusi ja ilukirjandust. Programmilise tähenduse omandas just „Mehed, kes ei unusta“. Selles esitas Fabritius ilukirjanduse vormis oma poliitilise mõtlemise tausta, põhjendused ja tegevuskava. „Mehed, kes ei unusta“ on võti Soome fašismi mõttemaailma.

Jälgime selles raamatus Johan Fabritiuse ja tema aatekaaslaste kujunemist maailmasõdade vahelise aja Soome fašistideks. Nagu nende relvavennad Euroopas, püüdsid ka soomlastest fašistid juurutada ühiskonnakorraldust, mis astuks vastu kogu ühiskonda – rahvust – ohustavale allakäigule. See visioon sisaldas rahvusmeelset, „tervendavat“ liikumist, mis tooks tagasi kunagi ammu justkui eksisteerinud kuldaja. See looks uue, harmoonilisema ühiskonna, purustades vastuolusid ohutavad valgustuse ja liberalismi väärtõpetused.

Fašismi aatelised piirid joonistusid välja pika 19. sajandi jooksul – perioodil, mis ulatus Suure Prantsuse revolutsiooni algusest aastal 1789 kuni Esimese maailmasõja puhkemiseni 1914. Pika sajandi

² Originaalteos „Män, som inte glömma“ avaldati Söderströmi kirjastuses 1936. Tõlge soome keelde „Miehiä, jotka eivät unohda“ ilmus kirjastuses Otava 1938.

lõpetanud ilmasõda tähendas fašismi sünni jaoks vältimatut, otsustavat ja raputavat üleeuroopalist põlvkonnakogemust. See lükkas ümber kõik kadunud ajastu harjumused ja töökspidamised. Sõjajärgse maailma pärisid kaevikutes täiskasvanuks saanud noortest meestest koosnevad tulevaste fašistlike liikumiste lööksalgad.

Johan Fabritius oli üks selle Euroopa sõjapõlvkonna liikmeid. Tema nimi on enamusele tundmatu. Fabritius ei tõusnud oma aja fašistliku liikumise silmapaistvamate tegelaste sekka. Ta ei kodenud poliitika ega avalikkuse esiridades, tema tegevus piirdus väikeste soomerootsi radikaalrühvustlike organisatsioonidega. 1944. aasta suvel langetas Fabritius siiski otsuse, mis näitab tema ideoloogilise seotuse ulatust. Kui Soome väljumine sõjast Nõukogude Liidu vastu hakkas paistma tõenäoline, ühines ta Vaba Soome Liikumisega, mis oli SS-i juhitud põrandaalune vastupanuorganisatsioon Soomes. Ta liikus salateid mööda Saksamaale ja võeti hiljem talle jälile jõudnud ametivõimude poolt kinni. Johan Fabritius suri eeluurimisvangistuse ajal, jõudmata pidada kohtus avalikku kaitsekõnet, nagu seda said teha teised koos temaga riigireetmises süüdistatavad.

„Eluterve talupojahuumor“? – fašism ja pisendamise kultuur

Soome fašismi ajalugu usutakse olevat hästi läbi uuritud. Selle kõige silmatorkavamaid ilmnemismorme – Itaalia fašiste ja Saksa natsionaalsotsialiste jäljendavaid Soome liikumisi – on käsitletud mitmetes uurimustes ja teatmeteostes. Seetõttu on veider, et endiselt pole suudetud enam kui neljakümne aasta jooksul ilmunud, vahelduva tasemega teemakohases teaduskirjanduses üldpilti kokku panna. Sümptomaatiline on ka see, et kõige olulisem Soome rahvussotsialistlikku liikumist käsitlev töö, Henrik Ekbergi väitekirj

„Führerns trogna följeslagare“ („Füüreri ustavad kaaslased“), on avaldatud vaid rootsi keeles.³

Uurimistöo on jäänud fragmentaarseks just seetõttu, et Soome fašismi pärand äratav ikka veel tugevaid ja vastuolulisi tundeid. Fašistlike valitsuste kuriteod – terror, sõda, genotsiid – tekitasid Euroopa poliitilisele parempoolsusele sügava trauma, sest fašistlikke liikumisi peeti just nende keskkonnast sündinuks. Äärmusparempoolsus ja paremäärmuslus kinnistusid fašismi sünonüümide ja eufemismidena. Marksistlik ajalooteadus kuulutas fašismi rõõmuga kapitalismi äärmuslikuks vormiks ja parempoolsuse põhiolemuseks.

Tegelikkuses oli fašismi suhe poliitilise parempoolsusega keerulisem ja lõdvem. Fašistid ise pidasid omi aateid ja liikumisi meeeldi irdumiseks traditsioonilisest parem-vasak teljest, omamoodi revolutsiooniliseks kolmandaks teeks. Fašism töötas pääsemist nii kapitalismi äärmuste kui ka kommunismitondi käest. Traditsioonilise, konservatiivse parempoolsuse ridadest leidsid fašistid küll liitlasi, sest ühiseid teemasid oli palju. Ühise väärtusbaasi määratlesid alalhoidlikkus pere- ja kombeelus, autoritaarsus, rahvuslus ja kommunismipelg.

Nõukogude ohust tehti Soomes 1920-ndatel poolreligioosne õppevahend. Nõukogude Liidu kui julma ja agressiivse diktatuuririigi olemust ei tohi muidugi pisendada, kuid selle tegelik mõju sõdadevahelisele Soome ühiskonnale jäi arvatust nõrgemaks. Enamik kaasaegseid mõistsid seda, ehkki kommunismi suhtes tunti ühendavat umbusku kogu ühiskonnas ja poliitikute seas alates paremtiivast kuni sotsiaaldemokraatideni välja. Seepärast rakendati kodumaiste kommunistide ja nendeks peetute järele valvama nii kaitsepolitsei, sõjaväe vastuluure, kaitseleit kui ka kohalikud politseiametnikud.

³ Esimestena Hyvämäki 1971, Alapuro 1973 ja Nygård 1978, uuematest uurimustest Siltala 1985, Ahti 1987, Uola 1982, 1988 ja 1999, Eskelinen 2004, Roselius 2010. Tähtis viimaste aastate ajaloopilti mõjutanud 1930. a-te poliitilist kaheksajagunemist valgustav teos on Kähkönen 2010; Ekberg 1991.

Sellest võrgust suuremad kalad enam läbi ei ujunud. Vasakpoolsete tegutsemisvõimalusi ahendasid tõhusalt ka 1920. aastate riigireetmissüüasjad, rääkimatagi 1920.–1930. aastate vahetuse parlamendivälisest puhastustööst. Oli väike ime, et kommunism Soomes üldse hinge jäi, sest nii mitmelgi korral ja nii mitmelgi moel tulistas valge Soome seda kärbest suurtükist.⁴

Sellele vaatamata hoiti kommunismiohtu püsivalt esil ja usuti, et see ähvardab kogu ühiskonnakorda. Ebaproportsionaalsus kommunismi tegeliku mõjuvõimu ja selle vastu mobiliseeritud jõudude vahel näitab, et küsimus polnudki niivõrd välisohus kui sisepoliitika ohjamises. Eriti rahvuslaste kõige radikaalsemale, fašistlikule osale oli kommunism käepäraseks vaenlaseks. Seda pidevalt pildil hoides oli võimalik enda poliitiliste eesmärkide nimel tegutseda ja meelitada nende taha ka mõõdukamaid kodanlasi. Kui kommuniste poleks olemas olnud, tulnuks nad välja mõelda.⁵

Fašistide taotlused läksid siiski palju kaugemale kui kommunismi hävitamine. Nad tahtsid hävitada üleüldse igasuguse parteipoliitika, alul kommunistid, seejärel sotsiaaldemokraadid, siis liiga „vedelad“ kodanlikud erakonnad ja Maaliidu taolised „klassiparteid“. Sellises mõtlemises ei erinenud soomlastest radikaalid oma aatekaaslastest Euroopas. Demokraatia, parlamentarismi ja erakondade kaotamist peeti rahvusliku ühtsuse esimeseks vältimatuks eelduseks.⁶

Kõik see mõjutab endiselt fašismi kujutamist ajaloos. Nii nagu Soome 1918. aasta kodusõja sündmused, olid ka fašismi kuriteod Teise maailmasõja järgses Soomes kaua sisepoliitiliseks nuiaks, millega vasakpoolsed parempoolseid moraalselt materdasid. Nii nagu kodusõja punase terroriga omal ajal, oli ka fašismisüüdistusega hõlbus

⁴ Ja veel palju hiljemgi, vt nt Vesikansa 2004.

⁵ Vrd kommunistide vaenamisega USA-s 1950. a-tel, Hobsbawm 199, 301. Tähelepanuväärne on ka repliik senaator Joseph McCarthy kohta: „Nad lihtsalt avastasid, milliseid võimalusi sisaldas nende keskel peituvate vaenlaste täielik hukkamõistmine.“ Samas, 299.

⁶ Seda teati ka Soomes juba alates 1930. a-te algusest; vt nt „Ruskea kirja“ (Helsinki 1933).

virutada. Mõlemal juhul leiab ajaloost kujuteldamatuid kuritöid, mille pelk mainiminegi rabas jalust. Ja Teise maailmasõja järgses Soomes tuli alati arvestada Nõukogude Liiduga, kes oma propagandas nimetas enam-vähem kõiki oma vastaseid fašistideks. Kes see siis ikka tahtis fašistiks tembeldatud saada.

Fašismi hilisemat kuvandit Soomes vormis veel Nõukogude Liidu kokkukukkumisele järgnenud sõja-aastate idealiseerimine. Talve- ja Jätkusõjast sai soomlaste oma Suur Isamaasõda, mis nüüd aastakümnete järel muutus kaotusest alul tõrjevõiduks ja siis eseseisvusvõitluse kulminatsiooniks. Sõdadele eelnenud aja realiteete on olnud raske sellesse pilti sobitada. Isamaalise palangu õhustikus ununes, kui vastuoluline oli Soome ühiskond maailmasõdade vahelisel ajal. Selle tulemusena äratas näiteks 1990-ndatel alanud pööre 1918. aasta kodusõja uurimises emotsionaalse arutelu. Kodusõja uusi tõlgendusi peeti pesarüvetamiseks ja ka hilisema aja veteranide sangaritegude mõnitamiseks. Samalaadset vastuseisu on kohanud Teist maailmasõda käsitlev uus sõjaajalugu: justkui tõrjuks sõja-aastate seksuaalse õhustiku, soomlaste holokausti-suhte või sõdurite psüühiliste probleemide ajalooline käsitlemine „head asjad“ meie minevikust välja.

Vaatamata üksikute uurijate ponnistustele on tegelikkuses fašism tõstetud Soome ajaloopildist väljapoole. Hinnangud fašismi ja fašistide ühiskondliku tähenduse kohta Soomes on seetõttu kõikunud vähese ja olematu vahel. Sellise suhtumise kaitsjad väidavad endiselt, et ainult avalikult fašistlikke ideid või natsionaalsotsialismi jäljendavad liikumised ja nende toetajad olid „fašistid“ või „natsid“, kedagi teist selle nimetuse alla sobitada ei saa. Avalikke fašiste omakorda oli nii vähe, et neil muidugi ei saanudki olla ühiskondlikku tähtsust. Fašism uppus lõputuna näivate määratlemisürituste ja nende üle käivate vaidluste sohu. Soomes oli kirjanik Matti Kurjensaari definitsiooni kohaselt valitsenud „aus kommunismivastane demokraatia“ ja kogu lugu.⁷

⁷ Kurjensaari 1948, 145; Erkki Tuomioja, kirjeldades Soome poliitilist olukorda 1930 ja nimetades Lapua liikumist eelfašistlikuks (Tuomioja 2006, 183), pälvis ebaõnnestunuks peetud sõnavaliku eest palju ärritunud kommentaare.

Soome fašismi pole ka uurimustes eriti võrreldud selle kõige ilmsema võrdluspartneriga – Euroopa fašismiga. See johtub võib-olla sellest, et Soome äärmuslased ei jõudnud lõppude lõpuks kuigi palju halba teha: nende riigipöördeplaanid ebaõnnestusid, unistused Soome koonduslaagritest ei realiseerunud, antisemitism jäi parteiväljaannete lehekülgedele, hukkamisnimekirjad kirjutuslauasahklitesse, diktaatorid võimule tõstmata. Meil polnud juudidogromme ega koonduslaagreid, järelikult polnud ka õigeid „natse“ ega fašiste. Ei olegi, mida võrrelda.

Selles raamatus pannakse küsimuse alla suurem osa, kui mitte kõik valitsevad ettekujutused Soome fašismi kohta. Üks kesksemaid neist on usk, et otseselt fašismi Soomes polnudki, või et see jäi ühiskonnaelu marginaalseks, veidi koomiliseks lisandiks, liikumiseks ilma pooldajate, mõju ja pärandita. Väidame, et avalik fašism moodustas vaid väikese osa fašismi tegelikust mahust ja mõjuvõimust. Kõige olulisemad ja laiapõhjalisemad fašistlikud liikumised – Lapua liikumine (*Lapuan liike*), Isamaaline Rahvaliikumine (*Isänmaallinen Kansanliike*, IKL) ja Vabadussõja Rindemeeste Liit (*Vapaussodan Rintamamiesten Liitto*, VRL) – ütlesid kogu oma olemasolu vältel ametlikult ja jõuliselt lahti fašismist ja natsionaalsotsialismist, ajades samal ajal ise fašistlikku poliitikat.

Soome on euroopalik maa. Seepärast ei ole üllatav, et euroopalikul kombel sündis ka Soomes sõdadevahelisel perioodil fašistlikke, rahvussotsialistlikke ja muid radikaalseid rahvuslikke liikumisi. Nimetused vahelduvad juba sellegi pärast, et fašistide endi arusaamad oma aadete olemuse kohta vaheldusid. Need rahvusradikaalid, kelle varasemaks taustaks oli traditsiooniline parempoolsus, nimetasid endid vahel „revolutsioonilisteks parempoolseteks“. Itaalia keelest laenatud nimetus *fascism* omakorda oli alates 1930-ndate algusest soositud omanimetus liikumistele, mis püüdsid rahvusliku revolutsiooni poole. Lühiajaliseks jäänud ajaleht *Fascisti* üritas seda terminit ka Soome poliitikaelus kinnistada, peatoimetaja Gustaf Wrede sõnul:

Meie leht saab ajama Soome fascismi asja. Mis see on, see sõltub ainult meie rahvuslikest tingimustest. Aga et me seda nõuame, see on selge.⁸

1930. aastate edenedes *fascism* siiski ununes isegi radikaalidel endil. Selle asemel võeti oma poliitilise identiteedi määratlemiseks Adolf Hitleri ja Saksa natsionaalsotsialismi edukäigust innustununa sõna *rahvussotsialism*. Ka Soomes sündis mitmeid avalikult rahvussotsialistlikke liikumisi, nagu Soome Rahvussotsialistide Tööorganisatsioon (*Suomen Kansallissosialistien Työjärjestö*), Soome Rahvussotsialistlik Rahvapartei (*Suomen Kansallissosialistinen Kansanpuolue*), Rahvussotsialistide Ühendus (*Kansallissosialistien Järjestö*) või hiljem oma nime Soomesotsialistlikuks Parteiks (*Suomalaisosialistinen Puolue*) muutnud Soome Rahvussotsialistlik Liit (*Suomen Kansallissosialistinen Liitto*).

Näib niisiis, et Soome fašismi täpne määratlemine ei ole kerge ülesanne. Ka fašistidel endil ei olnud selgepiirilist ülevaadet oma aatemaailma sisust. Kõik need liikumised siiski jagasid teatud keskseid, korduvaid ja üleeuroopalisi põhimõtteid, mille järgi on võimalik tunnistada need fašismi avaldumisvormideks Soomes.

Lapua liikumise vägivaldsust on hiljem kaitstud väitega, et liikumine hoidis sellega ära kommunistide tegevuse ja „viienda kolonni“ sünni Soomes. Liikumise vägivaldteod olid sellest vaatepunktist kasulikud ja igal juhul oma põhiolemuselt kahjutu, reibas „talupojahuumor“. Selline hinnang on kui mitte muud, siis kummaline, sest jutt käib inimröövidest, kallaletungidest ja poliitilistest mõrvadest.⁹

Samasugune pisendamine on iseloomustanud sõjajärgse aja uskumusi rahvusliku radikalismi olemuse kohta. Avalikus diskussioonis pörkab alatasa ettekujutustele, et 1920.–1930. aastate radikaalide tegevus oli vaid innustunult isamaaline, võib-olla veidi jõhker, kuid healoomuline ja mõistetav. Taoliste väidete esitajad kas valeta-

⁸ Fascisti 1/1931.

⁹ Niinistö 2003, 58.